

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه اقتصاد

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی توسعه اقتصادی و برنامه -

ریزی

تأثیر صرفه‌های ناشی از تجمیع محلی و شهری بر رشد اشتغال شهری در ایران

استاد راهنما:

دکتر شکوفه فرهمند

استاد مشاور:

دکتر نعمت‌اله اکبری

پژوهشگر:

مینا ابوطالبی

مهر ماه ۱۳۹۰

کلیه حقوق مادی مترتب بر نتایج مطالعات،
ابتکارات و نوآوری‌های ناشی از تحقیق موضوع
این پایان نامه متعلق به دانشگاه اصفهان است.

شبه کارشناس پایانی نامه
رعایت شده است.

دانشگاه اصفهان

دانشکده علوم اداری و اقتصاد

گروه اقتصاد

پایان نامه ی کارشناسی ارشد رشته ی توسعه اقتصادی و برنامه ریزی

خانم مینا ابوطالبی تحت عنوان

تأثیر صرفه های ناشی از تجمیع محلی و شهری بر رشد اشتغال شهری در ایران

در تاریخ ۱۳۹۰/۷/۲۴ توسط هیأت داوران زیر بررسی و با درجه عالی به تصویب نهایی رسید.

۱- استاد راهنمای پایان نامه	دکتر شکوفه فرهنگد	با مرتبه ی علمی استادیار	امضا
۲- استاد مشاور پایان نامه	دکتر نعمتاله اکبری	با مرتبه ی علمی دانشیار	امضا
۳- استاد داور داخل گروه	دکتر کریم آذربایجانی	با مرتبه ی علمی دانشیار	امضا
۴- استاد داور خارج از گروه	دکتر رسول بیدرام	با مرتبه ی علمی استادیار	امضا

تقديم به

مادر و پدرم

چکیده

از موضوعات مهم در مباحث اقتصاد شهری بحث تأثیر صرفه‌های ناشی از تجمیع فعالیت‌های اقتصادی در یک منطقه است. اقتصاددانان صرفه‌های ناشی از تجمیع را از مهمترین علت‌های رشد و توسعه مناطق می‌دانند. این صرفه‌ها به دو دسته اصلی تقسیم‌بندی می‌شوند. دسته اول صرفه‌های ناشی از تجمیع شهری است که بر نقش «تنوع» فعالیت‌های اقتصادی بر رشد شهری اشاره دارد. قرار گرفتن واحدهای اقتصادی متنوع در فاصله‌های کوتاه مکانی از همدیگر منجر به مبادله‌ی زمینه‌های مختلف دانش در بین آن واحدها می‌گردد که این موضوع به نوبه‌ی خود زمینه‌ی ایجاد خلاقیت، نوآوری و تکمیل تکنولوژی‌های تولید را فراهم می‌کند. دسته‌ی دیگر صرفه‌ها، صرفه‌های ناشی از تجمیع محلی است. منظور از این مفهوم تمرکز فعالیت‌های مربوط به یک صنعت خاص در محدوده‌ی مشخص مکانی است. در این حالت، «تخصص» اقتصادی فعالیت‌های تجمیع شده، عامل مهم رشد تجمیع در نظر گرفته می‌شود. بیان‌کنندگان این نظریه اعتقاد دارند که ایجاد بازار نیروی کار مشترک، استفاده از نهاده‌های واسطه‌ای مشترک و سرریزهای دانش در بین بنگاه‌های مجاور منجر به ایجاد صرفه‌های تولید و در نتیجه رشد بیشتر تجمیع می‌گردد.

در این مطالعه با توجه به اهمیت مباحث ذکر شده، به بررسی تنوع و تخصص اقتصادی و تأثیر صرفه‌های ناشی از آن‌ها بر رشد اشتغال شهری ایران در دوره‌ی ۱۳۸۵-۱۳۷۵ پرداخته می‌شود. برای این منظور از الگوی اقتصاد سنجی در سطح استان و در سطح شهرستان‌ها استفاده شده است. در هر دو الگو، داده‌های ۱۴۲ شغل بر اساس تفکیک کد سه رقمی ISIC به کار برده می‌شوند. مشاغل مربوط به بخش‌های کشاورزی، ماهیگیری، معدن و هیئت‌های برون‌مزری با توجه به وابستگی زیاد آن‌ها به شرایط جغرافیایی و محیطی از مجموع مشاغل حذف شده‌اند. در الگوی استان‌ها، نمونه شامل ۲۶ استان بر اساس تقسیم‌بندی استانی سال ۱۳۷۵ می‌باشد. در الگوی دوم، موارد نمونه شهرستان‌هایی هستند که در سال ۱۳۷۵ حداقل ۱۰۰۰۰۰ نفر جمعیت داشته‌اند. بدین ترتیب در این الگو، جامعه آماری شامل ۱۴۲ شغل مختلف در ۱۷۱ شهرستان ایران می‌باشد و تعداد کل مشاهدات ۲۴۲۸۲ خواهد بود. این الگو با در نظر گرفتن اثرات مجاورت و رویکرد تحلیل فضایی برای تأثیر صرفه‌های ناشی از تجمیع بر رشد اشتغال شهری، برآورد می‌گردد. الگوها به روش‌های حداقل مربعات وزنی و حداقل مربعات دومرحله‌ای برآورد شده‌اند.

نتایج حاصل از برآورد الگوی مربوط به استان‌ها برای اثرات خارجی جکوبز رابطه مثبت معنی داری را نشان می‌دهد. برای تأثیر تخصص بر رشد اشتغال، رابطه منفی و برای توان دوم آن ضریب مثبت معناداری به دست آمده است. در واقع رابطه‌ی تخصص و رشد اشتغال استانی در دوره‌ی مورد بررسی به صورت U شکل می‌باشد که نشان می‌دهد تخصص در سطوح بسیار پایین و بسیار بالای خود اثر مثبتی بر رشد اشتغال در استان‌های ایران دارد. نتایج حاصل از برآورد الگوی مربوط به شهرستان‌ها نشان می‌دهد که تخصص بر رشد اشتغال شهرستانی اثر منفی داشته و رابطه‌ی تنوع با رشد اشتغال به صورت U معکوس است. در واقع تنوع اقتصادی در سطوح بالای خود بر رشد اشتغال شهرستان‌ها در دوره‌ی مورد بررسی اثر منفی داشته است. برای اثرات فضایی تخصص اقتصادی رابطه‌ی معنادار به دست نیامده است، اما اثرات مجاورت برای تنوع اقتصادی و اندازه شهرستان تأیید می‌شود. به بیان دیگر، شهرستان‌های بزرگتر بر رشد اشتغال همسایگان خود اثر مثبت داشته‌اند.

کلیدواژگان: شهر، صرفه‌های ناشی از تجمیع، تجمیع شهری، تجمیع محلی، تخصص اقتصادی، تنوع اقتصادی.

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
فصل اول: کلیات پژوهش	
۱	۱-۱- مقدمه
۳	۲-۱- شرح و بیان مسئله پژوهش
۶	۳-۱- اهمیت و ضرورت پژوهش
۷	۴-۱- اهداف پژوهش
۷	۱-۴-۱- اهداف اصلی
۷	۲-۴-۱- اهداف فرعی
۷	۵-۱- فرضیه‌ها و سؤال پژوهش
۷	۱-۵-۱- فرضیه‌های اصلی
۸	۲-۵-۱- فرضیه فرعی
۸	۳-۵-۱- سؤال پژوهش
۸	۶-۱- کاربرد نتایج پژوهش
۸	۷-۱- روش پژوهش
۱۰	۸-۱- تعریف واژه‌های کلیدی
فصل دوم: مبانی نظری و پیشینه تحقیق	
۱۱	۱-۲- مقدمه
۱۲	۲-۲- مبانی نظری
۱۲	۱-۲-۲- دلایل شکل‌گیری و رشد شهر در اقتصاد
۱۶	۲-۲-۲- صرفه‌های ناشی از مقیاس
۱۹	۱-۲-۲-۲- صرفه‌های ناشی از تجمیع محلی
۲۳	۲-۲-۲-۲- صرفه‌های ناشی از تجمیع شهری
۲۷	۳-۲-۲- فرآیند تکوین
۲۹	۴-۲- مروری بر برخی مطالعه‌های پیشین

۵۲ ۵-۲- خلاصه و جمع‌بندی

فصل سوم: قلمرو و روش پژوهش

۵۴ ۱-۳- مقدمه

۵۵ ۲-۳- قلمرو پژوهش و منابع داده‌ها

۵۵ ۱-۲-۳- قلمرو موضوعی

۵۶ ۲-۲-۳- قلمرو مکانی

۵۷ ۳-۲-۳- قلمرو زمانی

۵۷ ۴-۲-۳- منابع داده‌ها

۵۸ ۳-۳- ارائه الگو

۵۹ ۱-۳-۳- تخصص و تنوع اقتصادی و شیوه‌ی اندازه‌گیری آن‌ها

۵۹ ۱-۱-۳-۳- تخصص اقتصادی

۶۱ ۲-۱-۳-۳- تنوع اقتصادی

۶۴ ۲-۳-۳- اثرات فضایی صرفه‌های تجمیع

۶۴ ۳-۳-۳- تصریح الگوی استانی

۶۵ ۴-۳-۳- تصریح الگوی شهرستانی

۶۷ ۴-۳- روش پژوهش

۶۷ ۱-۴-۳- روش‌های برآورد الگو

۶۸ ۲-۴-۳- تحلیل فضایی

۷۱ ۳-۴-۳- آزمون‌های مورد استفاده

۷۱ ۴-۴-۳- نرم‌افزارهای مورد استفاده

۷۲ ۵-۳- خلاصه و جمع‌بندی

فصل چهارم: برآورد الگو و تجزیه و تحلیل نتایج

۷۳ ۱-۴- مقدمه

۷۴ ۲-۴- رشد اشتغال در ایران در دوره‌ی مطالعه

۷۴ ۱-۲-۴- رشد اشتغال به تفکیک استان در دوره‌ی ۱۳۷۵-۱۳۸۵

۷۴ ۱-۲-۴- رشد اشتغال به تفکیک شهرستان در دوره‌ی ۱۳۷۵-۱۳۸۵

۷۵ ۳-۴- تخصص و تنوع اقتصادی در ایران در سال پایه

۷۵ ۱-۳-۴- تخصص اقتصادی به تفکیک استان و شهرستان در سال ۱۳۷۵
۷۸ ۲-۳-۴- تنوع اقتصادی به تفکیک استان و شهرستان در سال ۱۳۷۵
۸۰ ۴-۴- تجزیه و تحلیل نتایج برآورد الگوها
۸۰ ۱-۴-۴- نتایج برآورد الگوی استانی
۸۳ ۲-۴-۴- نتایج برآورد الگوی شهرستانی
۸۳ ۱-۲-۴-۴- وابستگی فضایی رشد شهری با تنوع و تخصص اقتصادی
۸۶ ۲-۲-۴-۴- نتایج برآورد الگوی شهرستانی
۸۸ ۵-۴- خلاصه و جمع‌بندی

فصل پنجم: نتیجه‌گیری و پیشنهادها

۸۹ ۱-۵- مقدمه
۹۱ ۲-۵- نتایج و یافته‌های پژوهش در ارتباط با بررسی فرضیات آن
۹۳ ۳-۵- محدودیت‌های پژوهش
۹۳ ۴-۵- پیشنهادهای پژوهش
۹۵ پیوست‌ها
۱۰۴ منابع و مآخذ

فهرست شکل‌ها

صفحه	عنوان
۷۴	شکل (۱-۴): نرخ رشد اشتغال در استان‌های ایران ۱۳۷۵-۱۳۸۵
۷۵	شکل (۲-۴): نرخ رشد اشتغال در شهرستان‌های ایران ۱۳۷۵-۱۳۸۵
۷۹	شکل (۳-۴): تخصص و تنوع اقتصادی در استان‌های ایران (۱۳۷۵)
۸۴	شکل (۴-۴): نقشه‌ی تائسن شهرستان‌های ایران
۸۵	شکل (۵-۴): نمودار آماری چندگانه‌ی موران برای بررسی اثر HHI ، KSI و L بر رشد اشتغال شهری ایران

فهرست جدول‌ها

صفحه	عنوان
۳۳	جدول (۱-۲): خلاصه‌ی نتایج به دست آمده از ۶۷ مقاله مرور شده
۳۵	جدول (۲-۲): نتایج مربوط به اثرات خارجی MAR در ۶۷ مطالعه مرور شده
۳۷	جدول (۳-۲): نتایج مربوط به اثرات خارجی جکوبز در ۶۷ مطالعه مرور شده
۷۶	جدول (۱-۴): استان‌های با بیشترین و کمترین درجه تخصص در ایران در سال ۱۳۷۵
۷۷	جدول (۲-۴): شهرستان‌ها با بیشترین و کمترین درجه تخصص در ایران در سال ۱۳۷۵
۷۸	جدول (۳-۴): استان‌های با بیشترین و کمترین درجه تنوع در ایران ۱۳۷۵
۷۹	جدول (۴-۴): شهرستان‌های با بیشترین و کمترین درجه تنوع در ایران در سال ۱۳۷۵
۸۰	جدول (۵-۴): نتایج حاصل از آزمون تشخیص ناهمسانی واریانس در الگوی استانی
۸۲	جدول (۶-۴): نتایج حاصل از برآورد الگوی رشد اشتغال برای استان‌های ایران، ۱۳۸۵-۱۳۷۵
۸۶	جدول (۷-۴): نتایج آزمون ناهمسانی واریانس در الگوی شهرستانی
	جدول (۸-۴): نتایج حاصل از برآورد الگوی رشد اشتغال برای شهرستان‌های ایران، ۱۳۸۵-
۸۷	۱۳۷۵

پیشگفتار

شهرها نوآوری، تولید و تجارت را تسهیل کرده و استانداردهای زندگی ما را ارتقاء می‌بخشند. شهرها به این دلیل وجود دارند که مکانی کارا برای تولید بسیاری از کالاها در مقیاسی وسیع می‌باشند. شهرها مجموعه‌ی وسیع و مختلفی از فعالیت‌ها را در خود جای می‌دهند، زیرا در شهرها سرریزهای مثبت وجود دارد؛ از جمله هنگامی که هزینه‌ی تولید یک بنگاه با افزایش تولید بنگاه‌های دیگر کاهش می‌یابد. در این حالت می‌گوییم که بنگاه در حال تجربه‌ی صرفه‌های خارجی نسبت به مقیاس است. واژه‌ی خارجی نشانگر این است که یک بنگاه از تصمیمات گرفته شده توسط بنگاه دیگر سود می‌برد، تصمیماتی که نسبت به بنگاه خارجی می‌باشد. این سرریزهای مثبت سبب تجمع بنگاه‌ها در شهرها و همچنین هدایت‌کننده‌ی تمرکز وسیعی از اشتغال خواهند شد. رشد اشتغال شهری در هر کشور یک امر اتفاقی نیست و نیاز به برنامه‌ریزی‌های دقیق دارد. شناسایی صرفه‌های ناشی از تجمع و اثر آنها بر رشد اشتغال می‌تواند به این مهم کمک کند که مطالعه حاضر به دنبال این امر برای سیستم شهری ایران است.

پایان‌نامه‌ی حاضر در ۵ فصل تدوین شده است. فصل اول به کلیات پژوهش، شامل طرح مسئله پژوهش، ضرورت مسئله، اهداف و فرضیه‌ها، کاربرد و روش پژوهش و تعریف واژگان کلیدی پژوهش مربوط می‌شود. در فصل دوم دو مقوله‌ی مبانی نظری و پیشینه‌ی پژوهش مورد بحث قرار می‌گیرد. فصل سوم به ارائه‌ی روش پژوهش و چارچوب نظری الگو اختصاص یافته و در فصل چهارم برآورد الگو و تجزیه و تحلیل نتایج مورد توجه قرار گرفته است. سرانجام، فصل پنجم به نتیجه‌گیری و ارائه پیشنهادات می‌پردازد. با اتمام این پایان‌نامه بر خود واجب می‌دانم از اساتید بزرگواری که مرا در انجام این مطالعه یاری و همراهی نموده‌اند، سپاس و قدردانی نمایم. از استاد عزیزم، سرکارخانم دکتر شکوفه فرهمند قدردانی و تشکر ویژه و فراوانی دارم که با صرف وقت و ارائه‌ی راهنمایی‌های علمی خود تلاش وافری در انجام این مطالعه عهده‌دار شدند و در حقیقت انجام دادن این تلاش مدیون دقت بی‌دریغ ایشان می‌باشد. همچنین از استاد گرانقدر، جناب آقای دکتر نعمت‌اله اکبری نهایت تشکر و قدردانی را دارم که مشاوره این پایان‌نامه را به عهده گرفتند و با همکاری‌های خود مسیر تکامل این مطالعه را میسر ساختند.

فصل اول

کلیات پژوهش

۱-۱ - مقدمه

امروزه شهرها اغلب به عنوان قلمرو اصلی فعالیت‌های اقتصادی و از نهادهای لازم برای ایجاد فرصت‌های نوآوری محسوب می‌شوند. از مهم‌ترین پرسش‌های مربوط شهرها آن است که شهرها چگونه به وجود می‌آیند و رشد می‌کنند؟ رشد شهری پدیده‌ای است که تحت تأثیر عوامل مختلف و روابط پیچیده‌ی میان آنها قرار دارد. به همین علت، یافتن پاسخ برای این پرسش دشوار است. با این وجود، توافق گسترده‌ای در بین اقتصاددانان شهری وجود دارد که صرفه‌های ناشی از مقیاس^۱ یکی از علت‌های مهم پیدایش و رشد شهرها است. به عبارت دیگر، تمرکز فعالیت‌های اقتصادی مختلف در مکانی محدود، منجر به صرفه‌جویی‌هایی می‌شود که شهرها را به مراکزی کارا برای تولید تبدیل کرده‌است. در واقع یکی از قواعد اصلی اقتصاد شهری آن است که چنانچه صرفه‌های ناشی از مقیاس وجود نداشته باشد، شهری نیز وجود نخواهد داشت. زمانی فعالیت‌ها از صرفه‌جویی‌های ناشی از مقیاس برخوردارند که با افزایش مقیاس تولید، میانگین هزینه بلند مدت تولید هر واحد ستاده کاهش یابد. اگر چنین نباشد دلیلی برای وجود شهرها باقی نمی‌ماند، زیرا هزینه‌ی زندگی شهری (مانند بهای بالای زمین و تراکم جرم و جنایت و آلودگی) با هیچ نوع منافع و مزایایی تعدیل نخواهد شد. بنابراین در چنین شرایطی هر خانوار باید خودکفا بوده و در خانه خود به تولید کالاها و خدمات مورد نیاز خود بپردازد (صباغ کرمانی، ۱۳۸۰).

^۱ Economies of Scale

صرفه‌های ناشی از مقیاس خود به دو دسته تقسیم می‌شوند. دسته اول صرفه‌های داخلی ناشی از مقیاس^۱ است. این صرفه‌ها با افزایش مقیاس تولید یک بنگاه برای خود آن بنگاه به وجود می‌آید. دسته دوم صرفه‌های بیرونی ناشی از مقیاس^۲ است. این صرفه‌ها، منافی است که یک بنگاه برای دیگر بنگاه‌ها به وجود می‌آورد ولی به طور مستقیم در قیمت‌های بازار منعکس نمی‌گردد. مهمترین صرفه‌های ناشی از مقیاس بیرونی، صرفه‌های تجمع^۳ هستند. صرفه‌های تجمع، منافی هستند که برای بنگاه‌هایی که از نظر فیزیکی به هم نزدیکند، به وجود می‌آید. این صرفه‌های بیرونی توضیح می‌دهند که چرا بیشتر شهرها به عنوان نقاط کوچکی مطرح نیستند و برخی از شهرها بسیار بزرگ هستند؛ در واقع آنها توضیح می‌دهند که چرا شهرها از نظر اندازه متفاوتند.

سرشماری‌ها بیانگر این موضوع است که فعالیت‌های اقتصادی در کشورهای توسعه‌یافته به شدت تجمع شده‌اند و در کشورهای در حال توسعه نیز به صورت فزاینده‌ای در حال تجمع هستند (رزنتال^۴ و استرنج^۵، ۲۰۰۲). علی‌رغم بحث‌های نظری و تجربی فراوان در زمینه صرفه‌های تجمع، هنوز در اقتصاد شهری کمبود معناداری از دانش در این زمینه وجود دارد. گاهی بعضی صنایع، مانند برخی از صنایع غذایی به دلیل بهره‌گیری از شرایط آب و هوایی و مزیت‌های طبیعی در یک منطقه محدود جغرافیایی تجمع می‌شوند. گاهی برخی از صنایع با تکنولوژی بالا، مانند صنایع کامپیوتری، برای بهره‌گیری از مبادلات دانش در بین یکدیگر، در یک منطقه گرد هم جمع می‌شوند. دره سیلیکون^۶ یک نمونه عالی از این نوع تجمع است. اما بررسی علت تجمع بسیاری دیگر از صنایع به راحتی میسر نیست. کالبدشناسی تجمع و شناخت اهمیت طبقات مختلف آن یعنی تجمع شهری^۷ و تجمع محلی^۸، از موضوعات مهمی است که نیاز به بررسی بسیار دارد. تجمع و سیاست‌های خوشه‌سازی، از موضوعات مهمی است که باید به ویژه در کشورهای در حال توسعه، مورد توجه جوامع علمی و سیاستمداران دولتی قرار بگیرد.

با توجه به موارد بالا، این پایان‌نامه با استفاده از تحلیل‌های نظری و تجربی و در قالب روش‌های اقتصادسنجی، اثرات طبقات مختلف تجمع بر رشد شهری را مورد بررسی قرار می‌دهد. در این فصل به طرح کلیات پژوهش، از جمله شرح و بیان مسئله پژوهش، اهمیت و ضرورت پژوهش، اهداف پژوهش، فرضیه‌های پژوهش و کاربرد نتایج پرداخته می‌شود و در پایان نیز واژه‌های کلیدی تعریف خواهند شد.

^۱ Internal economies of Scale

^۲ External economies of Scale

^۳ Agglomeration Economies

^۴ Rosenthal

^۵ Strange

^۶ Silicon Valley (محلی در دره سانتا کلارای کالیفرنیا با گسترده‌ترین تمرکز تجارت و کار تکنولوژی عالی در جهان)

^۷ Urban Agglomeration

^۸ Local Agglomeration

۱-۲- شرح و بیان مسئله پژوهش

از مهمترین شکل‌های تمرکز فعالیت‌های اقتصادی، تجمع بنگاه‌های مختلف در یک منطقه محدود جغرافیایی است. تجمع فعالیت‌ها اقتصادی باعث به وجود آمدن صرفه‌هایی می‌گردد که باعث رشد و توسعه این الگوی فضایی یعنی تجمع، می‌گردد (صباغ کرمانی، ۱۳۸۰). به عبارت دیگر تجمع بنگاه‌ها باعث بوجود آمدن قابلیت‌هایی می‌شود که از قابلیت هر بنگاه موجود در خود بیشتر است (رابلوتی^۱، ۱۳۸۲/۱۹۹۷).

تحلیل‌های اقتصاد منطقه‌ای، بین عوامل برون‌زا و درون‌زا که در شکل‌گیری تجمع نقش داشته‌اند تمایز قائل شده است. متغیرهای برون‌زا مواردی مانند دسترسی به منابع طبیعی و شرایط جغرافیایی هستند که می‌توانند علت‌های توزیع ابتدایی فعالیت‌های اقتصادی را توضیح دهند، اما این عوامل قادر به توضیح رشد بعدی در صنایعی که از نظر جغرافیایی متمرکز شده‌اند، نیستند. عوامل درون‌زا نیروهای محرکی هستند که به تعداد و شکل فعالیت‌های تجمع شده بستگی دارد و از مهمترین عوامل اثرگذار بر یک تجمع در طی زمان محسوب می‌شوند. تجمع فعالیت‌ها منجر به اثرات خارجی مثبتی می‌شود که بهروری را افزایش می‌دهد و منجر به جذب بیشتر اشتغال می‌شود، که این خود منجر به تجمع بیشتر فعالیت‌ها می‌گردد (دات^۲، ۲۰۱۰). در میان این عوامل درون‌زا، ادبیات موضوع، تجمع را به دو دسته‌ی «تجمع شهری» و «تجمع محلی» تقسیم می‌کند. هر دو نوع تجمع صرفه‌هایی را ناشی می‌شوند که توضیح می‌دهند چگونه تجمع روی رشد منطقه‌ای تأثیر دارد. تفاوت آنها در شکل خاص جمعی است که باید برای اثرگذار بودن وجود داشته باشد، که هر یک در ادامه بیان می‌شوند:

صرفه‌های ناشی از تجمع شهری: این مفهوم به اهمیت نقش «تنوع» فعالیت‌های اقتصادی بر رشد شهری اشاره دارد. بر اساس آنچه جکوبز (۱۹۶۹) بیان کرده، قرار گرفتن واحدهای اقتصادی گوناگون در فاصله‌های کوتاه مکانی از همدیگر منجر به مبادله‌ی زمینه‌های مختلف دانش در بین آن واحدها می‌گردد که این موضوع به نوبه‌ی خود زمینه ایجاد خلاقیت، نوآوری و تکمیل تکنولوژی‌های تولید را فراهم می‌کند. این اثر به «اثرات خارجی جکوبز»^۴ معروف است. به عبارت دیگر فرضیه‌ی جکوبز به این موضوع می‌پردازد که تنوع در مشاغل شهری به دلیل سرریزهای مثبت دانش در زمینه‌های مختلف، منجر به کارایی در تولید کل می‌شود و رشد فرصت‌های اشتغال را به ویژه در صنایع جدید ایجاد می‌کند.

علاوه بر تنوع، اندازه‌ی شهر نیز از زیرمجموعه‌های تجمع شهری می‌باشد. هرچه تنوع فعالیت‌ها در شهر بیشتر باشد، تراکم جمعیت که به عنوان معیاری مهم از اندازه‌ی شهر در نظر گرفته می‌شود نیز بیشتر می‌شود. هر چه

^۱ Rabellotti

^۲ Douth

^۳ Diversification

^۴ Jacobs externalities

اندازه‌ی شهرها بزرگتر شود، تعداد مشتریان بالقوه بیشتر و بازارها بزرگتر می‌شوند و به دنبال آن خدمات مالی، حمل‌ونقل و ارتباطات گسترش می‌یابند؛ بنابراین شهرهای بزرگتر اشتغال بیشتری را به همراه می‌آورند (ایلی^۱، هرنیچ^۲، شوارتز^۳ و رزنفلد^۴، ۲۰۰۹).

صرفه‌های ناشی از تجمیع محلی: منظور از این مفهوم تمرکز فعالیت‌های مربوط به یک صنعت خاص در محدوده‌ی مشخص مکانی است که از آشکارترین نمونه‌های آن «خوشه‌ای شدن» فعالیت‌های یک صنعت در یک منطقه است. یک خوشه در نمونه آرمانی خود از بنگاه‌های کوچک و متوسط که از لحاظ مکانی تمرکز یافته و از حیث بخشی تخصص یافته‌اند، تشکیل شده است. در آن یک پیش‌زمینه‌ی اجتماعی و فرهنگی قوی و نسبتاً همگون که عوامل اقتصادی آن را به هم مرتبط می‌سازد و باعث ایجاد ضوابط مورد قبول عموم می‌شود، وجود دارد. این پیش‌زمینه گاهی آشکار ولی اغلب ضمنی است. در این راستا شبکه‌ای از نهادهای عمومی و خصوصی محلی به وجود می‌آید که از فعالین اقتصادی در خوشه‌ها پشتیبانی می‌کنند (رابلوتی، ۱۳۸۲/۱۹۹۷).

تجمیع بنگاه‌هایی که محصول مشابهی را تولید می‌کنند بر موضوع «تخصص» اقتصادی تاکید می‌کند و آن را اصلی‌ترین عامل اثرگذار بر رشد منطقه بر می‌شمارد (برای مثال اگر منطقه‌ی الف در صنایع چوب، لبنیات و داروسازی فعالیت کند و منطقه‌ی ب با همان میزان اشتغال اما تنها در زمینه داروسازی فعالیت می‌کند منطقه الف نسبت به ب متنوع‌تر و منطقه ب نسبت به الف تخصصی‌تر عمل می‌کند). این فرضیه به «اثرات خارجی MAR»^۵ مشهور می‌باشد. صرفه‌های ناشی از تجمیع شهری به دو دلیل با صرفه‌های محلی شدن تفاوت دارد: اول اینکه صرفه‌های ناشی از تجمیع شهری از مقیاس کل اقتصاد شهری ناشی می‌شود و نه صرفاً از مقیاس یک صنعت خاص. دوم اینکه صرفه‌های ناشی از تجمیع شهری مزایایی برای تمام بنگاه‌های شهر دارد و نه فقط برای شرکت‌هایی که در یک صنعت خاص واقع شده‌اند (اوسالیوان، ۲۰۰۳/۱۳۸۶، ص ۷۳).

تجمیع محلی و شهری می‌توانند از سه طریق عمده بر رشد شهر اثرگذار باشند:

الف) استفاده‌ی مشترک از تامین‌کنندگان نهادهای تولید: در تجمیع محلی با گرد هم آمدن واحدهای تولیدی مشابه، مقیاس تولید افزایش می‌یابد، در نتیجه، تولید برای تولیدکنندگان کالاهای واسطه‌ای در آن محدوده‌ی جغرافیایی مقرون به صرفه می‌شود. در غیر این صورت بنگاه تولیدکننده‌ی کالا باید نهادهای مصرفی خود را از مکانی دورتر تهیه کند و افزایش هزینه‌های حمل‌ونقل برای بنگاه منجر به بالا رفتن هزینه‌های تولید کالا

^۱ Illy

^۲ Hornych

^۳ Schwartz

^۴ Rosenfeld

^۵ Clustering

^۶ Specialization

^۷ MAR (Marshall –Arrow –Romer) externalities

می‌شود. این حالت به ویژه در شرایطی که حمل و نقل نهاده‌ها به دلیل حجیم بودن، شکستگی بودن و... بسیار هزینه‌بر باشد؛ یا در شرایطی که بنگاه‌ها برای خرید نهاده نیاز به ملاقات‌های حضوری و پی‌درپی با تامین‌کنندگان خود دارند؛ یا تحت شرایطی که بنگاه‌ها در صورت نزدیکی می‌توانند برای کاهش هزینه‌ها، نهاده‌ای را به طور مشترک به استخدام بگیرند و از آن در تولید استفاده کنند، بنگاه‌ها را به سوی تجمع سوق می‌دهد. در تجمع شهری نیز، تمرکز جغرافیایی بنگاه‌های مختلف منجر به ایجاد صرفه‌های ناشی از مقیاس در تولید نهاده‌های واسطه‌ای مشترک مانند بانکداری، بیمه، سیستم‌های حمل و نقل، خدمات امنیتی و... می‌شوند که کل بنگاه‌ها از مزایای این‌گونه صرفه‌ها بهره می‌برند. به هر حال پایین آمدن هزینه‌های بنگاه‌های مجاور به دلیل صرفه‌جویی در هزینه‌های نهاده‌های مصرفی، تولید را از نظر اقتصادی مقرون به صرفه کرده، باعث افزایش تولید هر بنگاه و افزایش تعداد بنگاه‌ها می‌شود؛ که این خود باعث بهبود اشتغال در آن منطقه می‌گردد.

ب) استفاده‌ی مشترک از اندوخته‌ی نیروی کار: مجاورت فیزیکی بنگاه‌ها، هزینه‌های نقل و انتقال کارگران را هم برای کارگر و هم برای کارفرما کاهش می‌دهد. به علاوه بنگاه‌ها از این که در آینده به چه درجه‌ای از مهارت‌های شغلی نیاز دارند اطمینان کافی ندارند. در یک تجمع، بنگاه‌ها با کارگران بیشتر و در نتیجه گوناگونی در مهارت مواجه هستند که خود هزینه‌های جستجو و دستمزد را برای بنگاه کاهش می‌دهد. از طرف دیگر احتمال از دست دادن کار برای کارگرانی که در یک گروه از بنگاه‌ها مشغول به کار هستند کمتر از کارگرانی است که در یک بنگاه دورافتاده مشغول به کار می‌شوند، پس کارگران برای کار در یک گروه از بنگاه‌ها - به ویژه در تجمع محلی - حاضر به قبول دستمزد کمتری می‌شوند که خود منجر به بالا رفتن میزان اشتغال می‌گردد.

ج) استفاده‌ی مشترک از اطلاعات: استقرار بنگاه‌ها در نزدیکی یکدیگر منجر به سرریزهای دانش و آگاهی می‌شود؛ همچنین منجر به مبادله سریعتر مهارت بین کارگران آن صنعت می‌گردد؛ ایده‌ها و نوآوری‌ها بایکدیگر ترکیب شوند و به منبع جدیدی از ایده‌ها و ابداعات تبدیل شوند. همه این موارد افزایش تولید، بهره‌وری و به دنبال آن افزایش اشتغال را به همراه دارند (اوسالیوان، ۲۰۰۳ / ۱۳۸۶).

باید توجه داشت که، این دو مفهوم از تجمع کاملاً جدا از یکدیگر نیستند. به ویژه در شهرهای بزرگ زمینه‌های وجود هر دو نوع از تجمع وجود دارد و هر کدام دیگری را تقویت می‌کنند. یک شهر می‌تواند با داشتن صنعتی با تخصص بالا، از صرفه‌های محلی ناشی از تخصص و دانش بهره‌بردار و هم‌زمان با داشتن ترکیبی از صنایع مختلف دیگر صرفه‌های جکوبز را ایجاد کند (بیدری^۱ و شیفوروا^۲، ۲۰۰۸).

^۱Beaudry
^۲Schiffauerova

صرفه‌های ناشی از تجمیع می‌توانند بر متغیرهای مختلفی که به عنوان شاخص‌های رشد شهری شناخته می‌شوند، موثر باشند. مهمترین این متغیرها که رشد شهر با آنها تعریف می‌شود عبارتند از: رشد اشتغال، رشد بهروری نیروی کار، رشد ابداعات و نوآوری‌ها و رشد تعداد کارخانجات جدید در شهر (اسالیوان، ۲۰۰۳/۱۳۸۶). در این مطالعه رشد اشتغال شهری به دلیل رایج‌تر بودن در ادبیات موضوع و در دسترس بودن اطلاعات مرتبط با آن به عنوان معیار رشد شهر تعریف شده است. در واقع سؤال اصلی که این مطالعه به دنبال پاسخ‌گویی به آن است، بررسی چگونگی اثرات صرفه‌های ناشی از تجمیع محلی و شهری و بر رشد اشتغال شهری در ایران و در دوره‌ی زمانی ۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵ است.

۱-۳- اهمیت و ضرورت پژوهش

در ادبیات موجود، بحث‌های نظری و تجربی فراوانی در زمینه اهمیت صرفه‌های ناشی از تجمیع وجود دارد. علی‌رغم اینکه تجمیع از عوامل مهم رشد و توسعه اقتصادی در مناطق محسوب می‌شود، مطالعات شهری و منطقه‌ای در کشور ما در این زمینه بسیار ناچیز است و این موضوع نیاز به بررسی و توجه بسیار بیشتری نسبت به آنچه تا کنون به آن پرداخته شده، دارد. از طرف دیگر اشتغال از موضوعات همواره مهمی است که حل آن نیاز به توجه جدی و بررسی دقیق‌تر دارد. شناخت بیشتر چگونگی صرفه‌های ناشی از انواع تجمیع با توجه به اثرات گسترده آن بر کارایی‌های اقتصادی گام مهمی در جهت‌دهی و اصلاح سیاست‌های اقتصادی به ویژه سیاست‌های اشتغال‌زایی است. انجام این مطالعه می‌تواند گام‌نخستین برای راهبردهای سیاست‌گذاری در سطوح کلان و خرد و مدیریت انواع تجمیع برای افزایش اشتغال در شهرهای ایران باشد. در نتیجه این مطالعه بررسی می‌کند که آیا و چگونه صرفه‌های ناشی از تجمیع بر رشد اشتغال شهری در ایران مؤثر بوده‌اند. همچنین این مطالعه پیشنهاد می‌کند که اثرات فضایی این صرفه‌ها نیز برای رشد شهری دارای اهمیت هستند، بنابراین اثرات فضایی هر یک از انواع صرفه‌های تجمیع نیز مورد تحلیل قرار می‌گیرند.

۱-۴- اهداف پژوهش:

هدف کلی در این مطالعه بررسی اثر انواع تجمیع فعالیت‌های اقتصادی بر رشد اشتغال شهری ایران است که در این راستا دو طبقه اصلی برای انواع تجمیع بیان می‌شود و اهداف اصلی و فرعی به صورت زیر شکل می‌گیرند:

۱-۴-۱- اهداف اصلی:

الف) مطالعه تاثیر صرفه‌های ناشی از تجمیع شهری بر رشد اشتغال شهری ایران.
ب) مطالعه تاثیر صرفه‌های ناشی از تجمیع محلی بر رشد اشتغال شهری ایران.

۱-۴-۲ - اهداف فرعی

الف) مطالعه تاثیر اندازه‌ی شهر بر رشد اشتغال شهری ایران.
ب) مقایسه‌ی اثر صرفه‌های ناشی از تجمیع شهری و تجمیع محلی بر رشد اشتغال شهری ایران.

۱-۵-۵ - فرضیه‌ها و سؤال پژوهش:

۱-۵-۱ - فرضیه‌های اصلی

الف) صرفه‌های ناشی از تجمیع شهری بر رشد اشتغال شهری ایران تاثیر مثبت داشته است.
ب) صرفه‌های ناشی از تجمیع محلی بر رشد اشتغال شهری ایران تاثیر مثبت داشته است.

۱-۵-۲ - فرضیه‌ی فرعی

اندازه‌ی شهر بر رشد اشتغال شهری در ایران تاثیر مثبت داشته است.

۱-۵-۳ - سؤال پژوهش

یکی از مهمترین مباحث در زمینه‌ی صرفه‌های تجمیع مقایسه قدرت انواع تجمیع بر رشد مناطق می‌باشد. سؤال زیر نیز در راستای اهداف تحقیق و برای مقایسه قدرت انواع تجمیع مطرح می‌گردد:
در صورت مثبت بودن تأثیر صرفه‌های ناشی از تجمیع بر رشد اشتغال شهری، کدام یک از این صرفه‌ها بیشتر مؤثر بوده است؟

۱-۶-۶ - کاربرد نتایج پژوهش

این مطالعه هم از لحاظ نظری کاربرد دارد و هم نتایج حاصل از آن می‌تواند در جهاتی مختلف مورد توجه سیاست‌گذاران و سازمان‌های دولتی و خصوصی قرار گیرد. از لحاظ نظری این مطالعه برای نخستین بار به بررسی انواع تجمیع و همچنین اثرات فضایی آنها بر رشد اشتغال شهری در ایران می‌پردازد که می‌تواند به معرفی و شناخت اهمیت موضوع در کشور کمک نماید.